

Marques sobre *instrumentum domesticum* de l'abocador de la Costa dels Capellans (Tortosa)

Margarida GENERA* – Josep M. PÉREZ I SUÑÉ**

1. INTRODUCCIÓ

La presència d'un important conjunt de ceràmiques procedent de la Gàl·lia, Itàlia i del nord d'Àfrica en el bell mig del nucli urbà de la capital del Baix Ebre constitueix una aportació de noves dades que podem relacionar amb la intensa activitat comercial i de consum de materials d'importació, que caracteritzà l'antiga *Dertosa*. La seva situació privilegiada en la proximitat d'un port natural a la costa i l'estuari de l'Ebre convertiren aquesta ciutat en un centre de comunicació entre el litoral i les terres de l'interior. Avui, ens referim novament al solar de la Costa dels Capellans núm. 5, del qual provenen els materials estudiats en el núm. 22/1 de la revista *Faventia* per tal de donar a conèixer un altre conjunt epigràfic: els segells impresos sobre terra sigil·lata i una *lucerna*.

2. SITUACIÓ I CONTEXT

Com ja havíem anticipat, durant la intervenció arqueològica d'urgència efectuada l'any 1985 en aquest solar es va localitzar el registre més antic amb restes d'estructures d'època romana conegut fins ara a Tortosa.

* L'anàlisi sedimentològica va anar a càrrec del geòleg Àlvar Arasa i l'aixecament topogràfic i la planta de l'àrea excavada pel topògraf Ramon Tucho i l'arquitecte Josep Bestraten.

* Cap de la Secció d'Inspecció Tècnica i Programació del Servei d'Arqueologia de la Generalitat. Directora de l'excavació.

** CEIPAC – Àrea d'Història Antiga de la Universitat de Barcelona (projecte finançat per la DGICYT/ PB-BHA2000-0731).

La Costa dels Capellans és un carrer que va de la plaça de l'Olivera al carrer de la Croera, vorejant els costats est i nord de la catedral, amb cases que tenen la façana anterior mirant a la Seu i els darreres al flanc del turó de la Suda. En aquest mateix carrer s'han investigat diversos solars. Sabem que l'arquitecte Abril i Guanyabens, a començaments del segle XX, va fer un sondeig en un punt molt pròxim al que ara és objecte d'estudi i que ja hi va constatar l'existència de restes d'època romana. Molts anys després, entre els anys 1983 i 1985 vam intervenir en els solars corresponents als números 4 i 5. Tot i ser la numeració correlativa aquests dos punts estaven relativament allunyats i les característiques del terreny són molt diferents.

Mentre que en el número 4 va aparèixer un complex d'estructures subterrànies cobertes per una volta de canó, a l'interior de les quals vam localitzar fragments de terrissa d'èpoques diverses, sense un context ben definit; en el número 5 vam tenir la possibilitat d'estudiar un sector de Tortosa, on els nivells d'època romana són pràcticament els únics que es conserven.

Hom va poder observar també que la darrera construcció del solar es va fer adossada a la roca viva, que molt possiblement s'havia retallat en època romana ja que en el decurs de les nostres recerques va aparèixer la primera filada d'un mur d'*opus caementicium* amb restes d'estucs, sobreposant-se a la línia retallada de la roca i en part seguint la mateixa direcció. En aquests moments tenim molts indicis que ens permeten suposar que s'hauria tractat d'una habitació ja amortitzada en el moment en què aquest indret es va utilitzar com abocador, entre la segona meitat del segle I dC i la meitat del segle II dC.

Malgrat s'hagués tractat d'un sondeig de 12,5 m², arran de les obres del pas de ronda que efectuava la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge, aquesta excavació ens està proporcionant una valuosa informació, sobretot a partir del material ceràmic, que fou molt abundant.

Les limitacions de l'àrea excavable venien donades per la mateixa morfologia del terreny, que constitueix un petit replà —creiem també que retallat en part artificialment— que voreja el costat oest de la Suda.

Durant els treballs de camp vam distingir 7 nivells en els quals apareix un alt percentatge de ceràmica comuna (més d'un 33 %), àmfora (més d'un 20 %) i restes de fauna (més d'un 12%) del total de les restes localitzades que superen les 14.500. Pel que fa la ceràmica, les xifres donades corresponen al nombre de fragments recuperats.

La màxima concentració de materials aparegué a una fondària d'uns 40 cm, amb un percentatge de ceràmica sigil·lata gàl·lica i alguns exemplars del tipus *marmorata* d'excel·lent qualitat. A mesura que aprofundíem els blocs de pedra de la tartera obstruïen el pas i els nivells eren estèrils; això ens féu aturar a poc més dels 2 m. Només en alguna concavitat de la roca aparegueren materials que s'havien esllavissat. Aquests s'atribueixen al nivell 8, tot i tractar-se de material residual.

Al damunt es trobaven alguns materials d'època moderna i medieval juntament amb una concentració d'altres ja romans acumulats a conseqüència de l'acció incontrolada de la màquina excavadora que havia iniciat les tasques de terraplenament.

El nivell 1 es caracteritza per un sediment constituït bàsicament per graves heteromètriques, on començà a aparèixer la part superior d'un gran bloc de conglomerat que posteriorment s'anava engrandint a mesura que aprofundia. En aquest mateix nivell va aparèixer abundant material ceràmic entre el qual destaquem la presència d'algunes ceràmiques comunes ben conservades i restes de terra sigil·lata amb marques.

El nivell 3, l'autèntic estrat arqueològic es caracteritzà per la presència de materials detrítics molt heteromètrics amb un gran nombre de ceràmica i acumulació d'ossos d'aus, mamífers, *Hèlix* sp, 1 valva dreta d'*Anodonta* sp. També en alguns punts es trobaren grans concentracions de carbons i matèria orgànica. La matriu d'aquest conjunt estava constituït per materials sorrencs i llimosos de tonalitats marronoses.

De fet, havíem observat que en el conglomerat apareixien alguns retalls realitzats artificialment i que alguns buits de la mateixa roca havien estat reomplerts amb pedres de formes diverses per tal de anivellar el terreny.

Així doncs, com a conclusió, podem suposar que es tracta d'un petit abocador de caire domèstic, hipòtesi que ens ve corroborada tant pels percentatges i la naturalesa dels materials dipositats, com també per l'estudi geològic dels diferents nivells identificats.

Aquest abocador hauria estat recobert pel gran bloc de conglomerat i concentracions de pedres dipositades amb la finalitat d'anivellar aquest sector del terreny, on posteriorment s'han trobat restes d'època medieval i contemporània.

L'ocupació d'aquest sector de la ciutat devia oferir millors garanties pel que fa a la solidesa de les construccions, les quals aquí es podien assentar directament a la roca

viva, en comparació a les dificultats que degué suposar instal·lar-se a la part baixa, on apareixen molt superficialment els nivells de sorres i graves del riu, així com la capa freàtica a pocs metres.

3. L'ESTUDI EPIGRÀFIC DELS MATERIALS

Tal com hem indicat abans, les ceràmiques objecte d'aquest estudi provenen principalment dels nivells 1 i 3, identificats en aquest jaciment.

Els segells estan classificats sota el sistema nominal desenvolupat per Dressel, que consisteix en ordenar-los per la lletra inicial del *nomen*.

N	Officina	Marca	Datació	Taller	Tipologia	Forma
6					T. S.Sudgàl·lica	Drag. 18?
7					T. S.Sudgàl·lica	Drag.24/25?
10	<i>Caius Clodius Successus</i>	CCLO.DVS	Fin s. I – 1 ^a 1/2 s. II dC.	Numídia?	Lucerna africana	Deneauve VIIA
5	<i>Inventus?</i>	INV	Neró-Vespasià	Graufesenque	T. S.Sudgàl·lica	Indeterm
1	<i>lucundus</i>	OF-IVCVN	Claudi-Flàvia	Graufesenque	T. S.Sudgàl·lica	Drag. 18
2	<i>Iunius</i>	IVNI?	Claudi-Flàvia	Graufesenque	T. S.Sudgàl·lica	Drag. 27
4	<i>Modestus</i>	OFM	Claudi-Neró	Graufesenque	T. S.Sudgàl·lica	Indeterm
9	<i>Sex. Murrius Festus</i>	S-M-F	Claudi-Vespasià	Luna	T. S. tardoitàlica	Indeterm
3	<i>Nomus</i>	NOMI	Neró-Vespasià	Montans	T. S.Sudgàl·lica	Drag. 27
8	<i>Tertius</i>	TERTIVS	Claudi-Vespasià	Graufesenque	T.S. marmorata	Drag. 27

Totes les 'estampilles' estan reproduïdes a escala 1:1. En la transcripció dels segells no s'indiquen les lligadures ni els punts, atès que sempre es troben dibuixats. La fitxa descriptiva de cada segell comprèn els camps següents:

NI Número d'inventari de la peça.

Desc Descripció de la marca i del suport vascular, fent referència al tipus i dimensions de la cartel·la, a les lletres, i, finalment, la tipologia del vas.

Rb Referències bàsiques dels paral·lels epigràfics publicats en els corpora més importants.

Bailey: *A Catalogue of the lamps ...*

Belda: *Marcas de alfareros ...*

Bémont:	<i>Recherches méthodologiques sur la céramique...</i>
Bonnet:	<i>Lampes céramiques signées.</i>
CVArr:	<i>Corpus Vasorum Arretinorum.</i>
DAF6:	<i>La terre sigillée gallo-romaine.</i>
Osw.:	<i>Felix Oswald, Index of Potters' Stamps of Terra Sigillata.</i>
Ventura:	<i>Las marcas alfareras ...</i>
D	Datació del segell per paral·lels epigràfics.
LP	Lloc on es va produir el vas que serveix de suport al segell.
Lect	Lectura desenvolupada del segell.

La difusió de la producció de les diferents variants dels segells i de les respectives *officinae* és a títol d'exemple, i en cap cas exhaustiva. La inclusió d'aquesta informació només pretén proporcionar una idea del grau de difusió de la variant en qüestió, per a valorar la representativitat de la troballa del segell en el context del jaciment.

4. CATÀLEG

Atenent al nombre de marques i a la tipologia del suport vascular (*terra sigillata*, *marmorata*, *lucerna*), així com al origen de les produccions ceràmiques, hem ordenat el catàleg pel tipus de producció i origen d'aquesta.

- Núms. 1-7: terra sigil·lata sudgàl·lica
- Núm. 8: terra sigil·lata *marmorata*
- Núm. 9: terra sigil·lata tardoitàlica
- Núm. 10: *Lucerna africana*

1. OFIVCVN

NI: CC85/268 (Fig. 4, 1)

Desc: Marca rectilínia inscrita en un rectangle amb els angles arrodonits, de 16,5 mm de llarg per 4 mm d'ample. El nom de l'*offinator* està en genitiu, encara que de manera implícita, precedit de la paraula *officina*, en una de les seves formes abreujades: OF. La marca es disposa en el centre del fons interior d'un plat de terra sigil·lata de la forma Drag. 18.

Rb: Osw. pp. 148 i 393; Ventura 57, 9; Belda, II, 110

D: Claudi – època flàvia

LP: La Graufesenque

Lect: OF(ficina) IVCVN(di)

La variant OF.IVCUN en vasos de la forma Drag. 18, de l'*officina* d'en IVCVNDVS també es documenta a Empúries, Lucentum i Tarragona; així com a Ilkley, Londres, Richborough, Silchester; Reims; Vechten; Bonn, Colònia i Mainz. A aquesta *officina* de la Graufesenque, F. Oswald atribueix una vintena més de variants de segells, fet que ens pot proporcionar una idea de la importància i difusió de la seva producció.

Un *offinator* homònim de IVCUNDVS també es coneix al centre de producció de Montans. A priori, encara que sense dur a terme una comprovació analítica de l'argila del vas, ens decantem per una procedència del centre de la Graufesenque.

2. IVNI?

NI: CC85/274 (Fig. 4, 2)

Desc: Marca rectilínia inscrita en un rectangle amb els angles còncaus, d'11,5 mm de llarg per 3,5 mm d'ample. La lectura és dubtosa; tot i així, s'observa una lligadura IV inicial, i és inapreciable la barra transversal de la N. Si l'atribució és correcta, el nom de l'*offinator* IVNIVS està en genitiu. La marca es disposa en el centre del fons interior d'una copa de terra sigil·lata de la forma Drag. 27.

Rb: Osw. p. 153

D: Claudi-època Flàvia

LP: La Graufesenque

Lect: IVNIVS

De l'*offinator* IVNIVS es coneixen diferents homònims; a més a més de la que va produir a la Graufesenque, també se'n troben a Banassac, Lezoux, Rheinzaber, les Allieux i Terra-Franche. Ara bé, la variant IVNI en un segell de IVNIVS, s'ha documentat a Terra-Franche i especialment a la Graufesenque, i sobre un vas de la forma Drag. 27 a Silchester; mentre que a Tarragona en F. Oswald va recollir la variant IVN. Per raons geogràfiques i de difusió, ens decantem per atribuir aquesta marca al *offinator* de la Graufesenque.

3. NOMI

NI: CC85/270 (Fig. 4, 3)

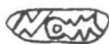
Desc: Marca rectilínia inscrita en un rectangle amb els angles arrodonits, de 13 mm de llarg per 4 mm d'ample. Les lletres OMI presenten una lligadura. El nom de l'*offinator* NOMVS esta en genitiu; la pràctica de posar el nom en genitiu, sense prefixos o sufixos, no és estranya a les produccions ceràmiques de la Gàl·lia. La marca es disposa en el centre del fons interior d'una copa de terra sigil·lata de la forma Drag. 27. Els *offinatores* de Montans mai utilitzaren la menció explícita a la *officina*, així cap marca de Montans porta el prefix O, OF, OFF, OFFIC, OFFICIN, etc.

Rb: Osw. p. 221; DAF6, p. 283

D: Neró-Vespasià

LP: Montans

Lect: NOMVS

La variant NOMI, de la oficina de NOMVS, sobre un vas de la forma Drag. 27 només tenim constància d'haver-se documentat a Montans. També exclusivament en aquell lloc, F. Oswald la ha documentat en vasos de les formes Drag. 35 i Drag. 37. La minsa distribució de les vuit variants d'aquesta *officina*, i de l'homònima de la Graufesenque, ens indueix a pensar en una producció comercialitzada majoritàriament en les regions més septentrionals de l'Imperi.

4. OFM

NI: CC85/275 (Fig. 4, 4)

Desc: Marca rectilínia inscrita en un rectangle amb els angles arrodonits, de 8,5 mm de llarg per 4 mm d'ample. La lectura és molt dubtosa; la lletra central sembla composta per una barra vertical i un traç superior també vertical, és a dir, una F arcaica; d'altra banda, l'extrem esquerre del segell sembla que no es va pressionar amb prou força. El petit fragment de terra sigil·lata no permet identificar la forma de vas.

Rb: Osw. p. 208; Bémont, 221 i 222

D: Claudi-Neró

LP: La Graufesenque

Lect: OF(icina) M(odesti)

La variant OFM és atribuïda per F. Oswald a l'*officina* de MODESTVS de la Graufesenque, i a aquest taller atribueix una trentena de variants de segells diferents, amb una difusió molt extensa. Concretament la variant OF M es documenta a Londres, sobre les formes Ritt. 9 i Drag. 27; sobre aquesta darrera forma també es coneix a Glanum i Vechten; mentre que sense formes determinades les documenta a Angers, Autun, la Graufesenque i Trion. Les estampilles de Glanum, inventariades amb els números 545 i 6741, mostren clarament aquest traç arcaic de la F resolt amb poca traça per l'artesà que dissenyà el segell.

5. INV[

NI: CC85/403 (Fig. 4, 5)

Desc: Marca fragmentada per l'extrem dret; rectilínia inscrita en un rectangle amb els angles arrodonits, de 4,5 mm d'ample. Només es conserven de manera nítida les dues primeres lletres del segell. El petit fragment de terra sigil·lata no permet identificar la forma de vas.

Rb: Osw. p. 146; DAF6, p. 112

D: 50-70/80 dC.

LP: La Graufesenque

Lect: INV(entus)?

Marca de lectura molt dubtosa, que es pot atribuir, encara que amb reserves, a l'*officina* d'INVENTVS. La producció i difusió comercial atribuïda a l'*officina* de INVENTVS sembla que degué estar molt limitada.

6. FRAGMENTADA

NI: CC85/406 (Fig. 4, 6)

Desc: Marca fragmentada, inscrita en un rectangle d'angles rectes aproximadament de 5 per 20 mm de costat. Només es conserva l'extrem esquerre. Marca il·legible. El petit fragment de terra sigil·lata conservat, i la manca del peu de la peça, no permet identificar amb precisió la forma del vas, encara que sembla tractar-se d'una Drag. 18.

7. IL·LEGIBLE

NI: CC85/407 (Fig. 4, 7)

Desc: Marca molt mal conservada, totalment desgastada i il·legible, inscrita en un rectangle amb els angles arrodonits de 10 mm de llarg per 3 d'ample. Les característiques morfològiques d'aquest peu de terra sigil·lata poden correspondre a una copa de la forma Drag. 24/25.

8. TERTIVS[

NI: CC85/509 (Fig. 5, 1)

Desc: Marca rectilínia inscrita en un rectangle amb els angles arrodonits, d'uns 18 mm de llarg per 3 mm d'ample. El nom de l'*offinator* està en nominatiu. La marca es disposa en el centre del fons interior d'una copa de terra sigil·lata *marmorata* de la forma Drag. 27.

Rb: Osw. 314-315.

D: Claudi-Vespasià

LP: La Graufesenque

Lect: TERTIVS

TERTIVS

Marca de difícil lectura pel mal estat de conservació. L'extrem dret està molt desgastat. La marca TERTIVS.F sobre una copa de la forma Drag. 27 es documenta a Nîmes; a Tarragona, també es troba aquesta marca, però es desconeix la forma del vas. La marca TERTIVS sobre terra sigil·lata *marmorata*, encara que de la forma Drag. 18, es documenta a Mainz; a Tarragona, també es troba aquesta marca, però es desconeix la forma del vas i el tipus de fabricació. Les produccions de les *officinae* de TERTIVS de la Graufesenque i Montans es troben molt difoses.

Les *marmoratae* són una variant de la terra sigil·lata normal produïda a la Gàl·lia meridional, en concret al gran complex terrisser de la Graufesenque, entre els regnats de Claudi i Vespasià, encara que es particularment característica del període Claudi-Neró. Amb tot, la sigil·lata *marmorata* no és una manufactura estrictament sudgàl·lica, car es coneix, ja estampada, tant en el primeres produccions itàliques com en els darreres d'època augustea, com ho exemplifiquen les formes Loeschcke 8 i Haltern 16.

La propietat diferenciadora d'aquest tipus de vaixel·la de taula és l'excel·lent "vernís" groguenc amb betes de color vermellós que recobreix el vas, probablement a imitació del marbre o del vidre jaspiat (*vasa murrina*). La pasta de les sigil·lates *marmoratae* és la mateixa que la de la sigil·lata de "vernís" vermell. Les *officinae* que empraren aquesta tècnica també varen reproduir la tipologia formal predominant en el període de producció; així les formes documentades en *marmoratae* sudgàl·liques són les següents: Drag. 15/17, Drag. 16, Drag. 18, Drag. 24/25, Drag. 27, Drag. 29, Drag. 30, Drag. 35, Drag. 36, Ritt. 8 i Ritt. 12.

El conjunt de ceràmiques *marmoratae* aquí localitzat apareix molt homogeni i representa menys de l'1% del total del material recuperat l'any 1985.

La pasta és molt fina, dura i de color groguenc. Conté un desgreixant molt fi constituït per partícules calcàries. El vernís és groc ataronjat molt lluent, semivitrificat i adherent, propi de les *marmoratae*.

9. SMF

NI: CC85/6 (Fig. 5, 2)

Desc: Marca rectilínia inscrita en un rectangle d' angles rectes, de 14 mm de llarg per 4 mm d'ample. L'officinador està expressat pels tria nomina, sense desenvolupar, separat per punts. La marca es disposa en el centre del fons interior d'un plat de terra sigil·lata tardoitàlica. El fragment no permet identificar la forma del vas.

Rb: CVArr 1054

D: Claudi-Vespasià

LP: Luna

Lect: S(EXTVS) M(VRRIVS) F(ESTVS)

Les marques C.P.P. y L. Rasinus Pisanus són contemporànies amb les de Sex. Murrius Festus, circumstància que indica que l'ús dels tria nomina era molt freqüent en aquest període. Algunes marques d'aquests *officinatores* estan inscrites dintre d'una mitja lluna creixent, fet que condueix a Comfort a suggerir que dites *officinae* es trobarien en la ciutat italiana de Luna. La difusió d'aquest taller es fonamentalment marítima, documentant-se en la Mediterrània occidental.

10. [CC]LO.SVC

NI: CC85/56 (Fig. 6)

Desc: Marca rectilínia sense cartel·la, fragmentada per l'extrem esquerre, que desenvolupa els *tria nomina* de Caius Clodius Successus. La marca es caracteritza per la imperfecció de la lletra O y per la S central que apareix aïllada; trets observats per Jaqueline Bonnet per a poder classificar-la dintre del seu grup All. La *lucerna* pertany al tipus Deneauve VIIA = Loeschke VIII = Dressel 20/21.

Rb: Bonnet 2.18; Bailey Q1672.**D:** Finals segle I – primera meitat s. II d.C.**LP:** Numidia?**Lect:** [C(AIVS)] CLO(DIVS) SVC(CESSVS)

Manufactura africana, que Bailey localitza a Numídia, realitzada a partir d'extraure motlles d'originals de la estandaritzada producció italiana del tipus Loeschke VIII. Porta el nom del productor de la *lucerna* italiana que va ser utilitzada per model; aquesta pràctica era força comú. Aquesta marca és documenta a Empúries, Mataró, Barcelona, Tarragona, Maella, Sagunt, Alacant i Conimbriga.

5. CONSIDERACIONS FINALS

Compartim amb Miguel Beltrán l'opinió que, donada la indefinició de que són objecte la majoria de treballs arqueològics, continuen essent les llistes d'estampilles el millor índex per a conèixer la penetració de les diferents produccions ceràmiques d'importació a la península Ibèrica en general, i al litoral i la vall de l'Ebre en particular, on predominen les manufactures de La Graufesenque, seguides, a molta distància, per les de Montans, d'Itàlia i d'Àfrica; circumstància que també s'ha constatat en el jaciment ara estudiat.

La localització geogràfica de *Dertosa* era privilegiada pel que fa a les relacions d'intercanvi comercial entre diferents punts del litoral de la Mediterrània i l'interior de la península ibèrica a través l'eix de l'Ebre. Si limitem els intercanvis a les ceràmiques de vaixel·la de taula produïdes al sud de la Gàl·lia, sabem que les manufactures de La Graufesenque i Montans, també la *marmorata*, es varen distribuir al nord-est peninsular per via marítima des del port de Narbona, i en arribar a *Dertosa*, utilitzant el transport

fluvial, la sigil·lata remuntaria l'Ebre fins *Caesaraugusta*. Amb tot, el coneixement de la distribució de les *marmoratae* avui per avui és limitat, havent-se documentat, entre altres llocs, a Castro de Vigo, Castro de los Corporales (Lleó), Astorga, Santa Coloma de Somoza, *Tiermes*, Pineda de Mar, Can Bosch de Basea (Terrassa), *Caesaraugusta*, *Celsa*, Mallén, *Ilerda*, *Belo*, Mesas de Asta, Almuñécar i Setúbal.

L'estreta relació entre el port de *Dertosa* i el poblament de la vall de l'Ebre, i les zones properes, es posa de manifest, entre d'altres aspectes econòmics i socials, a través de l'estudi de la terra sigil·lata, doncs esta ben documentat que el punt més àlgid de la penetració de les ceràmiques de la Graufesenque i Montans a la vall de l'Ebre, es produeix durant l'emperador Claudi, i continuant fins l'època flavià, precisament la mateixa cronologia de la *marmorata* i la tardoitàlica trobada a l'abocador del jaciment tortosí de la Costa dels Capellans.

La significació d'aquest abocador, des del punt de vista de l'epigrafia sobre *instrumentum domesticum*, és més que notable atenent la varietat dels tipus de suports, en especial les sigil·lates *marmoratae* sudgàl·liques, que constitueixen un tipus de producció molt limitada tant en el temps com en l'espai.

D'altra banda, amb excepció de les produccions de terra sigil·lata vermella atribuïdes a les *officinae* de *lucundus* i *Modestus*, i la *lucerna* amb marca CCLO·SVC, la resta de les estampilles són poc conegudes en les nostres contrades.

Totes les produccions ceràmiques documentades a la Costa dels Capellans, presenten una uniformitat cronològica, essent el període d'aquestes produccions, l'arc comprès entre el 40 i el 70/80 dC; només la *lucerna* podria ser una mica més tardana, entre alguns altres objectes que en aquests moments es troben en procés d'estudi.

BIBLIOGRAFIA

- ABRIL I GUANYABENS, J., (1931). *Un capítol de la meua actuació a Tortosa*. Tortosa.
- BAILEY, D.M., (1988). *A Catalogue of the lamps in the British Museum. III. Roman Provincial Lamps*. London.
- BELDA, J., (1945). "Marcas de alfareros en ejemplares de "terra sigillata", descubiertos en las ruinas de Lucentum, durante la campaña de excavaciones de 1932", *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales*, VI, pp. 158-164.
- BELTRÁN, M. (1990). *Guía de la cerámica romana*. Zaragoza.
- BÉMONT, C. (1976). *Recherches méthodologiques sur la céramique sigillée. Les vases estampillés de Glanum*. Paris.
- BÉMONT, C. – JACOB, J.-P (1988). *La terre sigillée gallo-romaine* (DAF 6). Paris.
- BONNET, J. (1988). *Lampes céramiques signées* (DAF 13). Paris.
- COMAS, M. et alii, (1994). "Observations sur les sigillées du sud de la Gaule à Baetulo (Badalone, Espagne)". RIVET, L. (ed.), *Actes du Congrès de Millau 12-15 Mai 1994 (Société Française d'Étude de la Céramique Antique en Gaule)*. Marseille, pp. 83-94.
- GENERA, M. (1985). «Estat actual de la recerca sobre Dertosa romana». *Quaderns d'Història Tarraconense* 5, pp. 135-144.
- (1992). *L'Ebre final: del paleolític al món romà*. Tortosa.
- (1993a). «Dertosa, una ciutat romana». *Actes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica. La ciutat en el món romà*. Tarragona, II, p. 171.
- (1993b). «Intervencions a Dertosa. Costa de Capellans, 5». *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya 1. Època romana, antiguitat tardana*. 1982-1989. Barcelona, p. 58.
- (1993c). «El curso inferior del Ebro: vía de comunicación y contactos durante la romanización». *Actas del XXI Congreso Nacional de Arqueología (Terol 1991)*. Saragossa, I, pp. 143-154.
- (1998). «Anàlisi dels trets diferencials dels models d'ocupació i transformació del territori durant l'època romana a l'Ebre final: Dertosa i el seu entorn». *Citerior*, 2. Tarragona, p. 199-226.
- GENERA, M. – ARBELOA, J.M.V. (1986-1987). «L'estat actual de la investigació arqueològica sobre la Dertosa romana i la seva àrea d'influència». *Tribuna d'Arqueologia* 1986-1987. Barcelona, pp. 81-90.
- GENERA, M. – JÁRREGA, R. (2000). «Elements epigràfics sobre *instrumenta domestica* procedents de Dertosa». *Faventia*, 22/1, pp.49-57.
- OSWALD, F. (1931). *Index of Potters' Stamps of Terra Sigillata*. Margidunum.
- OSWALD, F. – PRYCE, T. D. (1966). *An Introduction to the study of Terra Sigillata*. London.
- OXÉ-COMFORT (1968). *Corpus Vasorum Arretinorum*. Bonn.

TARRATS, F. (1992). "Terra sigillata del Passatge de Cobos (Tarragona): Les marques de terrisser". *Miscel·lania Arqueològica a Josep M. Recasens*. Tarragona, pp.155-176.

TARRATS, F. (1996). "Tárraco, topografía urbana y arqueología de los vertederos" a DUPRE, X.; REMOLÀ, J.A, *Sordes Urbis. La eliminación de residuos en la ciudad romana*. Roma, pp. 129-137.

VENTURA SOLSONA, S. (1948-1949). "Las marcas alfareras de la "terra sigillata" halladas en Tarragona". *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales IX-X*, pp. 131-165.

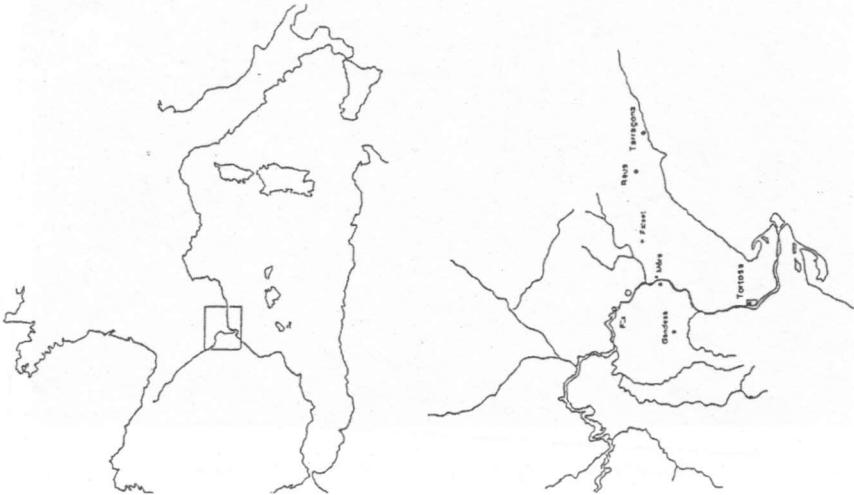
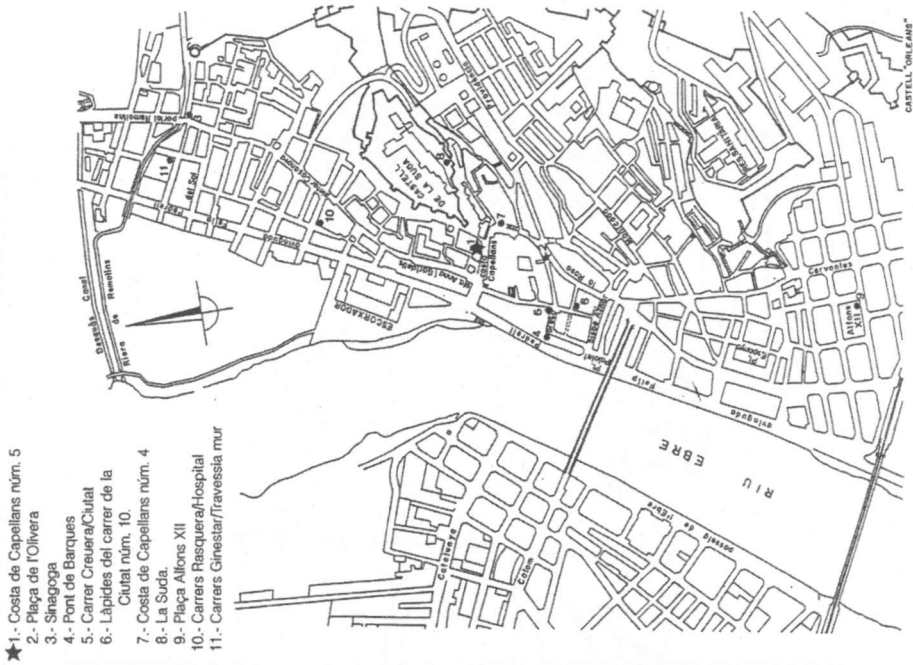

FIGURA 1. Situació del solar de Costa de Capellans dins el nucli antic de Tortosa.

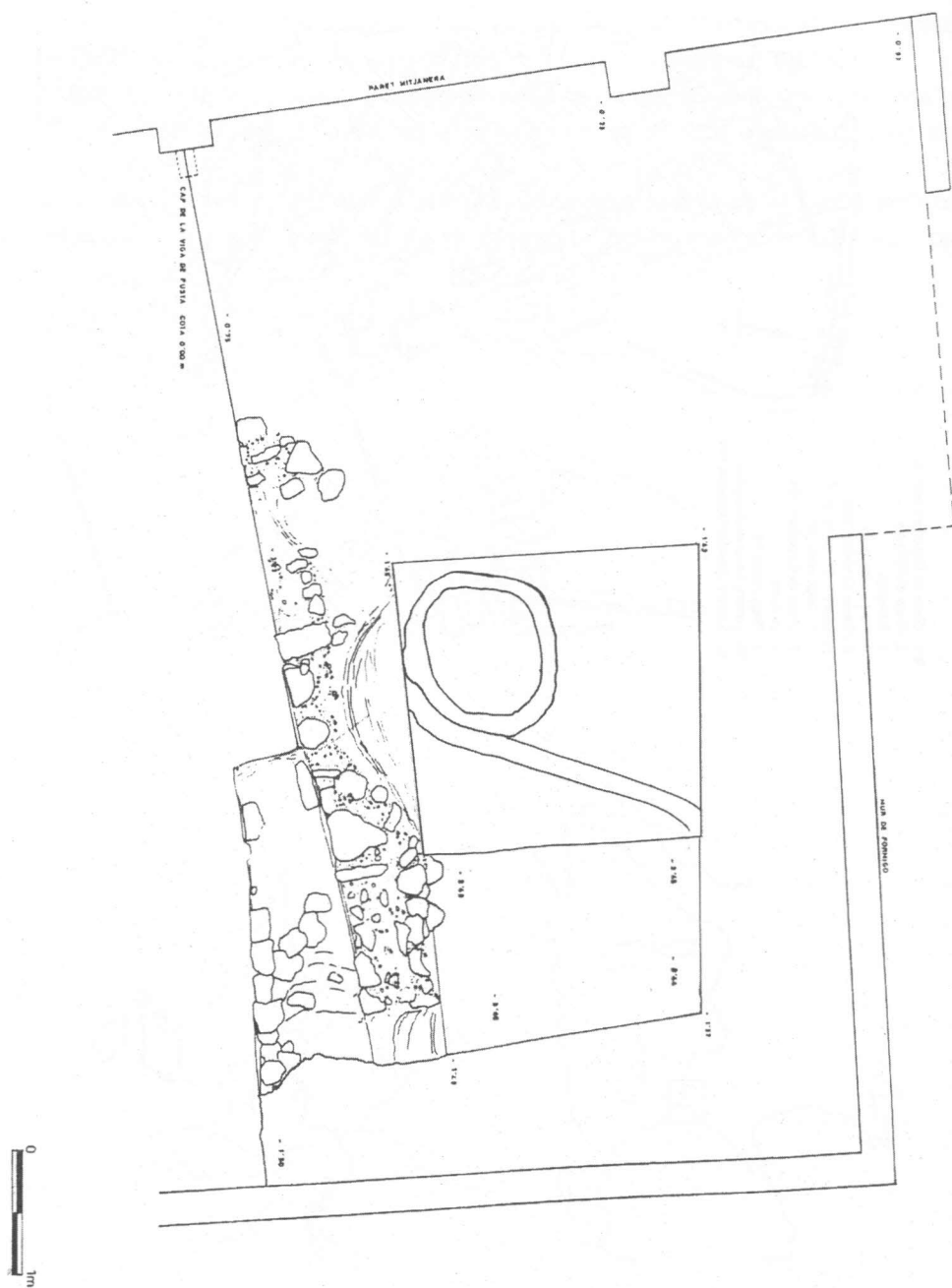

FIGURA 2. Planta de l'excavació a la Costa dels Capellans núm. 5.

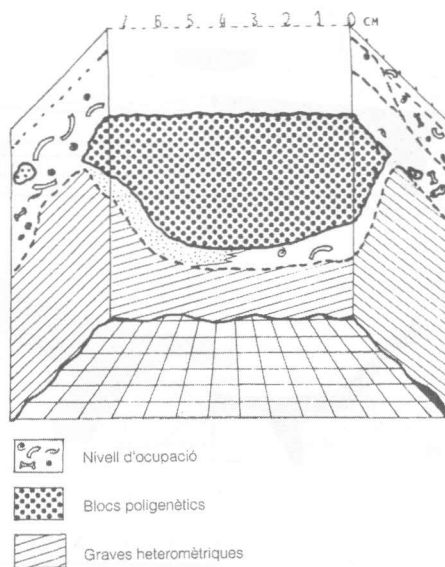

FIGURA 3. Perfil estratigràfic

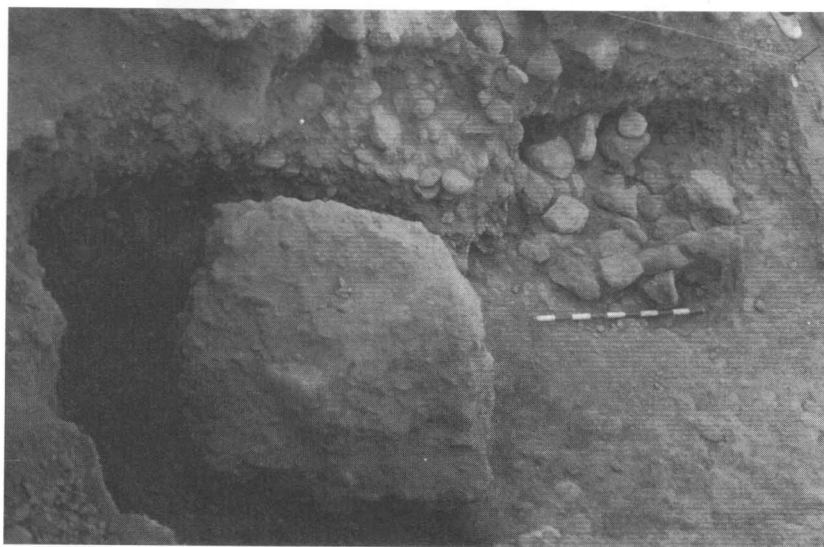

LÁMINA 1. Vistes de l'abocador en procés d'excavació.

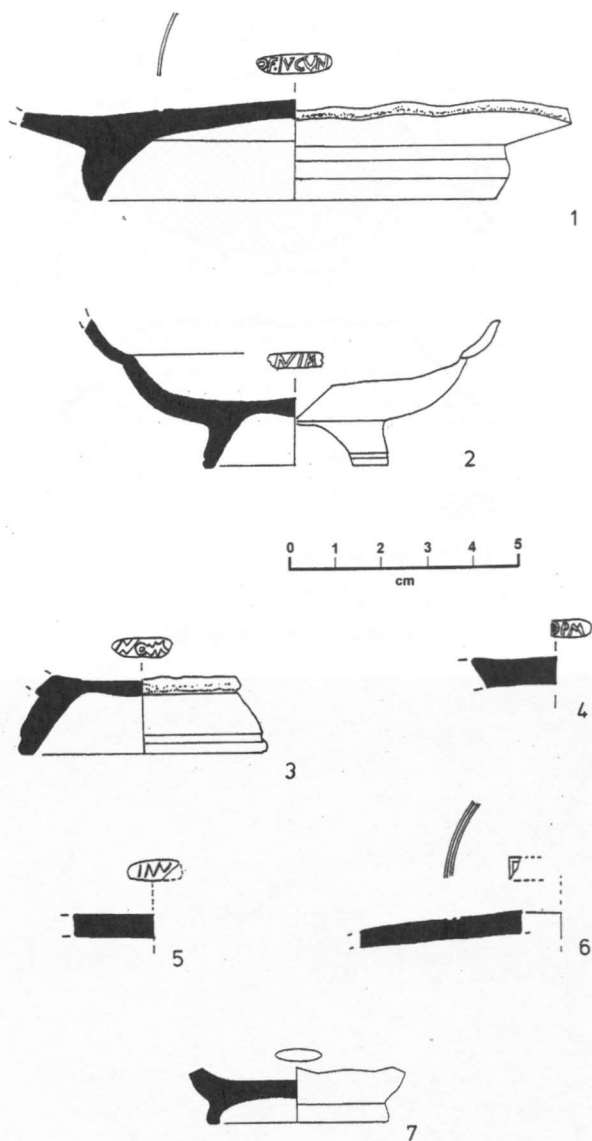

FIGURA 4: Material ceràmic estudiat

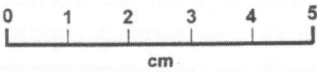
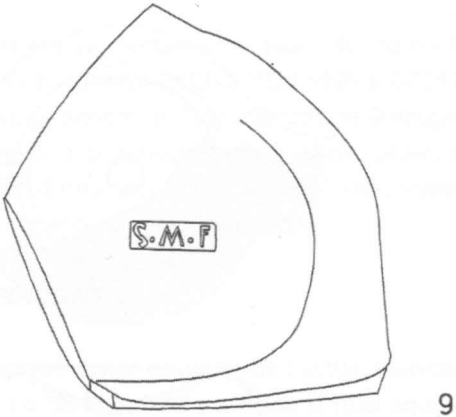
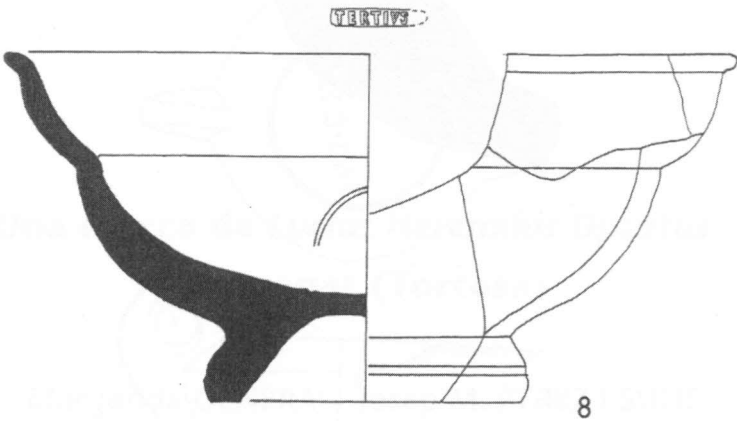

FIGURA 5. Material ceràmic estudiat.

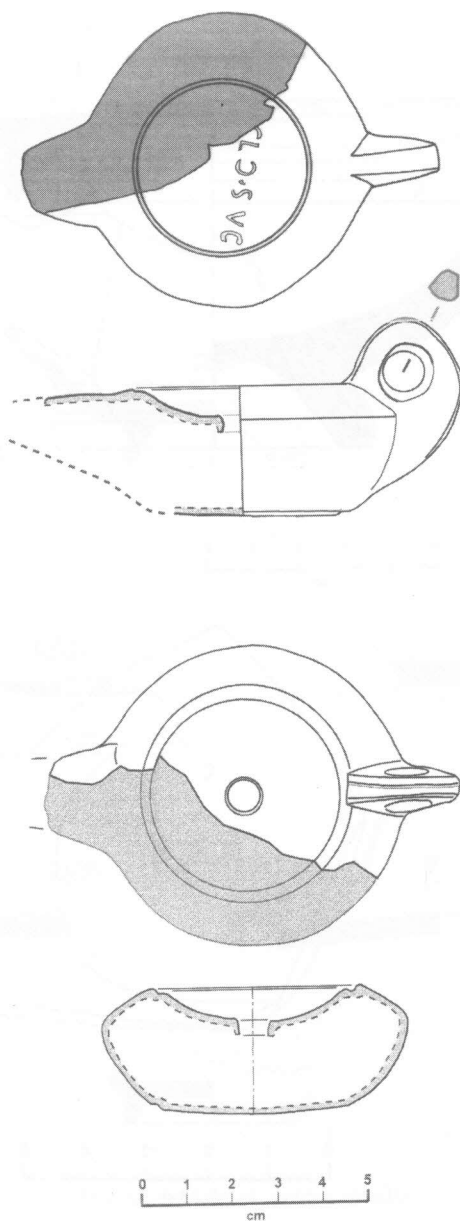

FIGURA 6. Material ceràmic estudiat.